

Doc. dr. sc. Šukrija Ramić

DRUGI OPĆI¹ ŠERIJATSKO-PRAVNI PRINCIP: NEMA (NANOŠENJA) ŠTETE, NITI UZVRAĆANJA ŠTETOM

(*Lā darere ve lā dirār*)

Sažetak

Ovaj rad osvjetljava jedno od pet općih pravnih principa u Šerijatu: “Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom” i sporednih pravila koja se pod njega mogu podvesti. Na početku, izvorište, uporište i značenje ovog pravila je objašnjeno, s posebnim osvrtom na hadis s istim značenjem, a na kraju su prezentirani njegovi primjeri.

Nakon općeg pravila elaborirana su sporedna pravila sa primjerima: Šteta se otklanja onoliko koliko se može (*Ed-Dareru judfe'u bi-kadril-inkān*), Šteta se uklanja (*Ed-Dareru juzālu*), Šteta se ne otklanja istovjetnom štetom (*Ed-Dareru lā juzālu bi mislihi*), Veća šteta otklanja se manjom štetom (*Ed-dareru el-ešeddu juzālu bid-darer el-ehaff*), Uzima se manje zlo i manja šteta (*Juhtaru ehveneš-šerrejni ev ehaffed-darerejn*), Kada se sučelje dvije loše stvari, nastoji se izbjeći ona koja je veće zlo, čineći onu koja je manje zlo (*Izā te'āreda mefsedetāni ru'ije e'azamuhuma dareren birtikābi ehaffihima*), S ciljem otklanjanja opće podnosi se personalna pojedinačna šteta (*Jutehammelu ed-darer el-hāss li-def'i darerin 'āmm*), Otklanjanje štete preče je od pridobijanja koristi (*Der'ul'mefāsidi evlā min dželbil-mesālihi*).

* * *

¹ Izraz “opći” u *usuli fikhu* označava, bilo svojim oblikom ili značenjem, mnoge jedinice koje je nemoguće ograničiti. (Vidi: *Zbornik radova nastavnika akademije*, 1/2003, str. 133.)

Uvod

Drugi opći šerijatsko-pravni princip o kojem govore islamski pravници glasi: **Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom² (Lā darere ve lā dirār³)**. Ovaj princip jedan je od temelja Šerijata. Osnovu za njega možemo naći u mnogim kur'anskim ajetima⁴ i izrekama i postupcima poslanika Muhammeda, s.a.v.s.⁵ Suština i forma tog principa (pravnog pravila) najjasnije je artikulirana u hadisu Poslanika, s.a.v.s, koji, kako kaže šejh Mustafa Ez-Zerqā doseže do stepena dobar⁶. Doduše, Hakim je u *Mustedreku* taj hadis okarakterisao kao vjerodostojan rekavši da njegov sened ispunjava uvjete koje je postavio Muslim. S njim se u toj ocjeni složi i Zehebi.⁷ Taj hadis predstavlja jedan divan primjer Poslanikove, s.a.v.s, rječitosti koja se ogleda u činjenici da je isti postao pravno pravilo koje se može primijeniti u neograničenom broju slučajeva. O ovom pravilu, hadisu na kojem je ono utemeljeno i njegovim prenosiocima Ibn Nudžejm⁸ veli: "Osnova za taj princip su Alejhisselamove riječi "Nema (nanošenja) štete, niti (uzvraćanja) štetom.", koje bilježi Malik u *Muvettau* od Amra ibn Jahjaa, od

² Šejh Ahmed Ez-Zerqā veli: "Pravilo je, konsenzusom, ograničeno na onu štetu koju šerijat nije dozvolio." (*Šerhu'l-kava'id el-fikhijje*, str. 113.)

³ Ovo pravno pravilo je prevedeno u *Medželli* na sljedeći način: "Zabranjeno je štetu činiti (prouzrokovati) a isto tako i učinjenu štetu štetom odvrćati (naknaditi, dati, odmazditi, odstranjivati)." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 9. broj pravila 19.)

⁴ Kao naprimjer: "Njih ostavite da stanuju tamo gdje i vi stanujete, prema svojim mogućnostima, i ne činite im teškoće da biste ih stijesnili." (Et-Talak, 6.) "...majka ne smije da trpi štetu zbog djeteta svoga..." (El-Bekare, 233.) "Kada pustite žene, onda ih, prije nego što ispune njima propisano vrijeme za čekanje, ili na lijep način zadržite ili ih velikodušno otpremite." (El-Bekare, 231.)

⁵ Prenosi se da je neki čovjek u vrijeme Muhammeda, s.a.v.s, bio vlasnik stabla (palme) u tuđoj zemlji. (Ibn Tejmijje kaže da je vlasnik stabla bio ashab Semure ibn Džundub, a vlasnik vrta neki ensarija. Vidi: Ibn Tejmijje, *Medžmū' u fetāva*, 28/104.) Odlazeći do svoje palme njen vlasnik nanosio je štetu vlasniku zemlje koji se požalio Poslaniku, s.a.v.s. Poslanik, s.a.v.s, je naredio vlasniku drveta da uzme od vlasnika zemlje drugu palmu u zamjenu ili da mu je pokloni. On je to odbio. Poslanik, s.a.v.s, je naredio vlasniku zemlje da drvo iščupa, a vlasniku drveta rekao: "Ti, uistinu, nanosiš štetu". (Ebu Davud, *Sunen*, "Kitābul-akdiye", br. 3152)

⁶ Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/977.

⁷ El-Hakim je za ovaj hadis rekao da mu sened ispunjava uvjete Muslimove i u tome se složio Zehebī. (Vidi: El-Hakim, *El-Mustedrek ales-sahīhajn*, 2/57.)

⁸ Istaknuti pravnik u hanefijskom mezhebu. Umro 970 god. po hidžri.

njegova oca kao *mursel*⁹. Također, bilježi ga Hakim u *El-Mustedreku*¹⁰, te Bejheki i Darekutni od Ebu Seida El-Hudrija¹¹. Isto tako, bilježi ga Ibn Madždže od Ibn ‘Abbasa i ‘Ubade ibn Es-Samita, r.a.”¹² Uz prethodno spomenute hadis je zabilježio i Ahmed ibn Hanbel u *Musnedu*¹³.

Neka od predanja ovog hadisa su:

1- حَدَّثَنَا عَبْدُ رَبِّهِ بْنِ خَالِدِ النَّمِيرِيُّ أَبُو الْمُغَلِّسِ حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ سَلِيمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقَبَةَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَحْيَى بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ عَبْدِ عَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى أَنْ لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ.

1- Pripovijedao nam je Abdu Rabbihi Halid En-Numejri Ebul-Mugallis, njemu Fudajl ibn Sulejman, njemu Musa ibn ‘Ukbe, njemu Ishak ibn Jahja ibn El-Velid od ‘Ubade ibn Es-Samita da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, presudio da nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom.” (Ibn Madždže, *Sunen*, “Kitabul-ahkam”, br. 2331)

2- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ عَنْ جَابِرِ الْجَعْفِيِّ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ.

2- Pripovijedao nam je Muhammed ibn Jahja, njemu Abdurrezak, njega je obavijestio Ma‘mer od Džabira El-Džužfija, on od ‘Ikreme, on od Ibn ‘Abbasa da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: “Nema (nanošenja) štete niti uzvraćanja štetom.” (Ibn Madždže, *Sunen*, “Kitabul-ahkam”, br. 2332)

3- حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ جَابِرِ عَنْ عِكْرَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ وَلِلرَّجُلِ أَنْ يَجْعَلَ خَشْبَةً فِي حَائِطِ جَارِهِ وَالطَّرِيقُ الْمِيثَاءُ سَبْعَةَ أَدْرُعَ.

3- Pripovijedao nam je Abdurrezak da ga je obavijestio Ma‘mer, prenoseći od Džabira, on od ‘Ikreme, a on od Ibn ‘Abbasa da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: “Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom. Čovjek ima (pravo) da stavi gredu u zid svoga komšije, a (širina) puta kojim se ide je sedam aršina.” (Ahmed,

⁹ To je vrsta hadisa u čijem lancu prenosilaca nema *ashaba*.

¹⁰ El-Hakim, *El-Mustedrek ales-sahihajn*, 2/57.

¹¹ Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ve-n-nazāir*, str. 85.

¹² Ibn Madždže, *Sunen*, “Kitabul-ahkam”, br. 2331, 2332)

¹³ Ahmed, *Musned*, “Musnedu Benī Hašim”, br. 2719, “Bāqī musnedi ensār”, br. 21714.

Musned, “Musnedu Beni Hašim”, br. 2719, “Baki musnedi ensar”, br. 21714)

4- حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ.

4- Pripovijedao mi je Jahja prenoseći od Malika, on od ‘Amra ibn Jahja El-Mazinija, on od svoga oca da je Allahov Poslanik, s.a.v.s, rekao: “Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom.” (Malik, *Muvetta*, “Kitabul-akdije”, br. 1234)

Značenje hadisa *lā darere ve lā dirār* u tradicionalnim izvorima

U tradicionalnim izvorima, a oni su najmjerodavniji tumači, posebno kada se radi o jezičkom značenju i intenciji¹⁴, nalazimo nekoliko značajnih tumačenja ovog hadisa. Tako Ahmed ibn Muhammed el-Hamevi kaže da hadis znači da čovjek ne smije prvi nanositi štetu svome bratu niti mu smije uzvraćati na počinjenu štetu.¹⁵ Komentator Malikovog *Muvetta*’a veli: “Postoji mogućnost da *la dirār* potvrđuje *lā darere* tako da *darar* i *dirār* imaju isto značenje. Ibn Habīb se opredijelio za to mišljenje. Isto tako, postoji mogućnost da znači ‘nema nanošenja štete bilo kome’, što će reći da (čovjek) nije obavezan da se strpi ukoliko mu se nanosi šteta, i da mu nije dozvoljeno nanositi štetu drugome. El-Hušenī veli: ‘*Darar* je ono u čemu je korist za tebe, a šteta za tvoga komšiju, a *dirār* je ono u čemu nema koristi za tebe, a ima šteta za tvoga komšiju.’ To znači, a Allah najbolje zna, da je *darar* ono čime sebi čovjek namjerava pridobiti korist, a u čemu je šteta drugome, a da je *dirār* ono čime namjerava naštetiti drugome. Uzvišeni Allah veli: “A oni koji su džamiju sagradili da bi štetu nanijeli i nevjerovanje osnažili i razdor među vjernike unijeli...(*Vellezinet-tehazū mesdžiden dirāren...*)”¹⁶ Isto tako, po mom mišljenju, *darar* znači da jedan komšija naštetiti drugome, a da *dirār* znači da svaki od njih

¹⁴ To zbog toga, jer je Kur’an objavljen *bi lisānin ‘arabijjin muḃīn* (na jasnom i tečnom arapskom jeziku), a Poslaniku, s.a.v.s, je dat *dževāmi’ul-kelimi* (jezgrovit i elokventan govor). Dakle, oni su objavljeni na tečnom arapskom jeziku tog vremena, a značenja riječi tog vremena najbolje su poznati autorima tih tradicionalnih izvora. Isto tako, o pitanju intencije, sigurno je da su oni zbog blizine vremena, poznavanja duha Šerijata itd, najbolji njeni poznavaoi.

¹⁵ Ahmed ibn Muhammed el-Hamevī, *Gamzul-ujūn ve-l-bešāir ‘alā el-ešbāh ve-n-nezāir*, str. 118. Naravno, to se odnosi na situaciju kada uzvraćanje na štetu nema svoje pravno opravdanje i kao takvo nije propisano Šerijatom, jer Šerijat je propisao mjere i sankcije koje predstavljaju vid uzvraćanja na počinjenu štetu.

¹⁶ Et-Tevbe, 107.

našteti drugome. To zbog toga što se ta jezička forma puno koristi u značenju *mufā'ale* kao što je borba (*kitāl*)...¹⁷ Ibnul-Esir veli: "*Lā darere* znači da čovjek neće činiti štetu svome bratu uzimajući njegovo pravo, a *dirār* je oblik *fi'āl* od *ed-darru*, tj. neće ga kažnjavati zbog štete koju mu je učinio."¹⁸

Na osnovu prethodnih tumačenja, jezičkog značenja i duha islamskog Šerijata može se reći da hadis eksplicitno artikulira zabranu (*tahrīm*) nanošenja štete bilo kome (*lā darere*, tj. nema nanošenja štete bilo sebi¹⁹ bilo drugome²⁰), bilo da se to radi bez povoda, bilo da se to radi u smislu uzvratanja na počinjenu štetu (*ve lā dirāre*, tj. niti ima uzvratanja štetom). Zabrana *dirāra* (uzvratanja štetom) ukazuje na to da ideja odmazde, koja je sama sebi svrha, kojom se ništa ne postiže osim dodatne štete i destrukcije, po islamu je zabranjena. Sve dok je nanošenje štete samo sebi cilj zabrana ostaje na snazi, jer to ne može biti opravdan razlog za nanošenje štete, pa makar se radilo o uzvratanju na počinjenu štetu. Recimo da je neko nekome uzeo novac i bacio ga u vatru oštećenom bi bilo zabranjeno da mu uzvratu istom mjerom i baci njegov novac u vatru, jer je u tome dodatna šteta od koje nema koristi²¹. Umjesto toga on ima pravo da od delikventa dobije srazmjernu odštetu. Za delikventa, u ovoj situaciji, isto je, bilo da je taj novac bačen u vatru ili vraćen njegovu vlasniku. Međutim, u prvom slučaju bismo imali čistu štetu, a u drugom bi bila korist za oštećenog, jer bi time šteta bila ublažena ili u potpunosti sanirana.

¹⁷ *El-Muntekā*, komentar hadisa br. 1234. (*Mevsū'atu-l-hadīsi-š-eīfi*, elektronsko izdanje)

¹⁸ Ibnul-Esir, *En-Nihāje fi garībil-hadīs*, 3/81.

¹⁹ Iako svi učenjaci, čija tumačenja ovog hadisa sam imao priliku pročitati, govore o nanošenju štete drugome, smatram da njegovo opće značenje obuhvata i nanošenje štete lično sebi s obzirom da čestica *lā* u formi negacije obuhvata svakoga na koga se može odnositi, dakle, ima značenje opće negacije. Isto tako, iz ajeta i drugih hadisa jasno je da je nanošenje štete samome sebi, također, zabranjeno.

²⁰ Naravno, iz tog općeg značenja koji hadis nosi u sebi izuzeti su neki propisi kao što su precizno definirane kazne *hudud* itd.

²¹ Ukoliko neko stavi primjedbu i kaže da je u islamu propisano nanošenje štete, kao što je odmazda propisana Kur'anom i sunnetom, odgovor je da je odmazda propisana u slučaju namjernog ubistva i nanošenja ozljeda tijelu, jer te vrste prestupa ne može suzbiti ništa drugo do odmazda, dakle, recipročno kažnjavanje. Odmazda u tim slučajevima nije sama sebi cilj, nego ona ima prevashodni cilj da suzbije i spriječi potencijalne prestupnike.

Značenje pravnog pravila "Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom"

Iz prethodnih tumačenja spomenutog hadisa da se zaključiti da pravni princip izveden iz njega generalno zabranjuje činjenje djela koja su štetna, bilo za pojedinca, bilo za zajednicu, bilo da je počinitelj pojedinac ili grupa. On, također, odobrava primjenu preventivnih sredstava da bi se šteta spriječila i odobrava uklanjanje posljedica, nakon što se šteta desi, na način koji će obezbijediti da tragovi štete nestanu a njeno ponavljanje u budućnosti se spriječi. To pravilo podupire princip općeg dobra *el-mesālih el-mursele* koje ima za cilj postizanje onog što je dobro i korisno i odbacivanje onog što je štetno. Kao takvo, pravilo *lā darere ve lā dirār* čvrst je oslonac i mjerilo kojeg islamski pravници koriste u procesu presuđivanja i određivanja šerijatskih propisa u novonastalim situacijama. Sva fikhska poglavlja koja tretiraju pitanje štete, kompenzacije itd, bazirana su na tom pravilu kao naprimjer: pravo prvokupnje, povrat zbog mahane, stavljanje pod skrbništvo, pravo na izbor, iskupi, precizno određene šerijatske kazne, naknade za uništeno, samoodbrana, odmazda itd. Ovo pravilo ukazuje, također, na obavezu uzimanja manjeg zla da bi se otklonilo veće zlo, jer se time umanjuje šteta u situaciji kada se ona ne može nikako izbjeći. Primjer za to imamo u kažnjavanju prestupnika. Oni se kažnjavaju, iako se time njima nanosi šteta, jer je u tome pravda, te otklanjanje i sprečavanje opće štete koja je daleko veća od njihovog pojedinačnog kažnjavanja²².

Primjeri za pravni princip *lā darere ve lā dirār*²³:

- a) Kada bi kupac nestao prije nego što isplati i preuzme robu koja se brzo kvari, kao što su jabuke, prodavac bi imao pravo da samostalno raskine ugovor i da robu proda, jer u čekanju postoji realna mogućnost da se kvarenjem robe nanese šteta.
- b) U slučaju da istekne period za iznajmljeno zemljište, prije nego što plodovi budu ubrani, zemljište će ostati u rukama zakupnika po istoj cijeni sve dok plodovi ne budu ubrani. To je radi toga da bi se spriječila šteta koju bi zakupnik

²² Ahmed ibn Muhammed El-Hamevī, *Gamzu 'ujūnil-besāir*, str. 118.

²³ Ibn Nudžejm, *El-Eṣbāh ve-n-nezāir*, str. 85, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/979-980.

pretrpio kada bi se plodovi ubrali prije nego što dospiju za berbu.

- c) Dozvoljeno je u pritvoru držati osobe koje su općepoznate po svodništvu, trgovini bijelim robljem i prostituciji sve dok se ne pokaju, pa makar ne bili osuđeni u sudskom procesu, s ciljem da se društvo zaštiti od njihovog zla.
- d) Ukoliko je neko prisiljen da za nekoga plati dug to se ne smatra dobrovoljnim prilogom i on ima pravo da traži vraćanje tog iznosa od dužnika.

Sporedna pravila

Mnoga potpravila mogu se podvesti pod opće pravilo nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom. Sva ta pravila imaju široku primjenu u Šerijatu i čvrst su oslonac šerijatskim pravnicima kod rješavanja pravnih pitanja.

1. Šteta se otklanja onoliko koliko se može²⁴ (*Ed-Dareru judfe'u bi-kadril-inkān*).

Iz ovog šerijatsko-pravnog pravila razumijemo da je po Šerijatu dužnost otklanjanja štete onoliko koliko se može, te da nemogućnost da se šteta otkloni u potpunosti ne smije biti zapreka da se na tom planu uradi onoliko koliko se može. Ono, također, ukazuje da je preventivno djelovanje u otklanjanju štete obavezno i da se u skladu sa principima o općem dobru (*el-mesālih el-murseleh*) i pozitivnoj šerijatskoj politici²⁵ sva raspoloživa i Šerijatom dozvoljena sredstva, koja garantuju sprečavanje, odnosno otklanjanje štete, mogu koristiti. Ineče, preventivno djelovanje (*sedduz-zerāi'*) jedan je od izvora šerijatskog prava²⁶. Šerijat nalaže suzbijanje zla u korijenu, dakle preventivno djelovanje. Iz toga je nastala i maksima da je preventiva bolja od liječenja. Ukoliko je sprečavanje i uklanjanje štete moguće bez nanošenja štete tako će se postupiti, a ukoliko nije moguće, šteta se mora ograničiti na što manju mjeru. Iz drugih pravnih pravila razumijemo da eventualna

²⁴ Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Štetu treba odstraniti (naknaditi) koliko je moguće." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 31) Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/981-982.

²⁵ U tom duhu je pravno pravilo: "Treba odstraniti (ukloniti) ono što štetu može prouzrokovati." (*Medželle i ahkjami šerije*, str. 9. pravilo br. 20.)

²⁶ *Sedduz-zerāi'* znači suzbijanje zla u korijenu. Prema tome, sve što vodi u zlo i samo je zabranjeno, makar u osnovi ne bilo haram.

šteta, kojom se sprečava potencijalna ili uklanja postojeća, ne može biti istovjetna, niti veća, jer ako je istovjetna, ili veća, tada ne postoji opravdanost za sprečavanje potencijalne i uklanjanje postojeće štete. Obavezenost sprečavanja i otklanjanja štete odnosi se na svakog pojedinca i svaku zajednicu. To razumijemo iz mnogobrojnih propisa koji to imaju za svoj glavni cilj. Tako je u cilju sprečavanja i otklanjanja opće štete propisan je džihad kako bi se potencijalni neprijatelj zastrašio, a aktivni spriječio i zaustavio u nanošenju štete, propisane su kazne za prekršioce zakona i stavljeno je u obavezu, kako pojedincu tako i zajednici, da svako zlo suzbija u njegovu korist.

Isto tako, u duhu spomenutog pravila, propisano je pravo prve kupnje da bi se od komšije otklonila potencijalna šteta, propisano je ograničenje za bankrota, u pogledu novčanih i drugih transakcija s ciljem zaštite njegovih kreditora, dato je pravo sudu da ograniči putovanje dužniku ukoliko to kreditor zatraži itd.

Obaveznost sprečavanja i otklanjanja štete, kako za pojedinca tako i za zajednicu, u granicama je njihovih mogućnosti, jer Allah, dž.š, kaže: "Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih."²⁷

Primjeri²⁸:

- a) U nevolji je, u cilju očuvanja života, dozvoljeno uzeti tuđu hranu bez dozvole, ali je obaveza štetu nadoknaditi, jer se šteta treba odstraniti koliko je to moguće.
- b) Nasilno oteta imovina vraća se vlasniku ukoliko nije oštećena. Ukoliko je oštećena, vlasnik ima izbor da je uzme, uz nadoknadu oštećenja, ili da uzme njenu protuvrijednost.
- c) Kada bi roditelj uskratio brigu o svome djetetu, koje nije u stanju samo o sebi se brinuti, sud ima pravo da ga na to prisili odgovarajućim mjerama.
- d) U slučaju da neko ugrozi nekome njegov život, imetak, čast itd, ugroženi ima pravo da se brani minimalnim sredstvima koja će pružiti potrebnu zaštitu.
- e) Suvlasnik se može sudski prisiliti da učestvuje u potrebnom održavanju nekretnine ili njenom renoviranju ako nekretninu nije moguće podijeliti. U slučaju da odbije,

²⁷ El-Bekare, 285.

²⁸ Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 153, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/981-982.

- strana koja izvrši renoviranje ima pravo da sama koristi nekretninu dok se ne izmiri dug druge strane.
- f) Propisana je podjela imovine, koja je u zajedničkom vlasništvu, ukoliko je imovina djeljiva, s ciljem otklanjanja štete od suvlasnika.
- g) U Šerijatu je propisano pravo izbora u kupoprodaji, kako bi prodavac i kupac imali dovoljno vremena da procijene transakciju, uzmu mišljenje stručnjaka itd, i na taj način otklonili potencijalnu štetu.

2. Šteta se uklanja (*Ed-Dareru juzālu*)

Ovo pravilo znači obaveznost²⁹ uklanjanja štete nakon što se desi. Ono predstavlja značajan princip u islamskom pravu i ima u njemu veoma široku primjenu. Ibn En-Nedždžar veli: "Ono u sebi sadrži toliko prava da se ne može obuhvatiti. Možda obuhvata njegovu polovinu."³⁰ Štetu je dužan nadoknaditi onaj ko ju je uzrokovao.

Primjeri³¹:

- a) U slučaju inflacije zajmodavac ima pravo na onu vrijednost koju je pozajmio.
- b) Kada bi neko uzurpirao javnu površinu koju svijet koristi, vlast je dužna da ga u tome spriječi i da uzurpirano vrati prvotnoj namjeni.
- c) Kada bi neko kućni odvod doveo na javni put i to smetalo prolaznicima, vlasti bi bile dužne da štetu otklone.
- d) Kada bi se čovjek penjao na stablo u svome dvorištu i tako ugrožavao privatnost svoga komšije, to bi mu bilo zaranjeno, osim po potrebi, ali uz obavezno obavještanje svoga komšije prije penjanja.
- e) Kada bi grane drveta dosezale u komšijsko dvorište i komšiji smetale, vlasnik bi bio obavezan da ih ukloni ili odsječe.

²⁹ Naime, izjava u terminologiji pravnika znači obaveznost. Vidi: Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 125.

³⁰ Ibn En-Nedždžar, *Šerhul-kevkebil-munīr*, 4/443.

³¹ Es-Sujūtī, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str.85-86, Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 85, Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 125-129, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*,2/982.

- f) Počinilac štete dužan je štetu nadoknaditi ukoliko je to nepravedno uradio.
- g) U duhu s ovim pravilom u mnogim transakcijama propisano je pravo izbora (izbor zbog mahane, prevare itd.) s ciljem da se otklone štete koje su se nekom u transakcijama desile.

3. Šteta se ne otklanja istovjetnom štetom³² (*Ed-Dareru lā juzālu bi mislihi*)

Ovo pravilo ograničava prethodno postavljajući uvjet za otklanjanje štete, a to je da uklanjanje štete bude bez nanošenja štete, ili uz štetu koja je manja od postojeće. Dakle, da bi otklanjanje štete imalo svoju pravnu osnovu uvjet je da se otklanja bez nanošenja štete, ili pak uz štetu koja je manja od one koja se otklanja. Ukoliko bi šteta bila istovjetna tada bi se izgubio smisao za otklanjanje postojeće štete³³, a ukoliko bi šteta bila veća tada bi takva aktivnost bila zabranjena.

Primjeri³⁴:

- a) Kada bi se u kupljenoj robi otkrila stara mahana koja je bila skrivena prilikom transakcije i u međevremenu se kod kupca dogodila nova mahana, kupac ne bi mogao vratiti robu na osnovu stare mahane, jer bi time prodavcu zbog nove mahane bila nanescena šteta. U ovom slučaju od prodavca se traži da nadoknadi vrijednost uzrokovanu starom mahanom, ili da vrati prodatu robu sa mahanom nastalom kod kupca koji će mu nadoknaditi štetu u visini novonastale mahane.

³² Iz ovog razumijemo da ako se šteta ne smije uklanjati njoj istovjetnom da je preče da se ne uklanja većom štetom. Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Jedna šteta ne smije se odstranjivati (naknađivati) jednom drugom njoj jednakom (sličnom) štetom." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 25)

³³ Smatram da bi u takvoj situaciji otklanjanje štete bilo zabranjeno (haram) jer bi to bilo uzaludno gubljenje vremena. Međutim, moguće je da iz nekih opravdanih razloga i pozitivnih ciljeva uklanjanje štete istovjetnom štetom može imati pravni rezon i opravdanje.

³⁴ Es-Sujūtī, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 86, Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 87, Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 141, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/983.

- b) Kada bi izgubljena osoba u pustinji, kojoj žeđ prijeti životom, našla drugu osobu u istoj situaciji, bilo bi zabranjeno da od nje uzme vodu i tako spasi svoj život, a uništi njen³⁵.
- c) Siromašna osoba nema pravo zahtijevati da je izdržava rođak koji je na njenom stepenu siromaštva.
- d) Zabranjeno je osobi, da bi sačuvala svoj život, da ubije nevinu osobu.

4.1. Veća šteta otklanja se manjom štetom³⁶ (*Ed-dareru el-ešeddu juzālu bid-darer el-ehaff*),

4.2. Uzima se manje zlo i manja šteta (*Juhtaru ehveneš-šerrejni ev ehaffed-darerejn*³⁷),

4.3. Kada se sučelje dvije loše stvari, nastoji se izbjeći ona koja je veće zlo čineći onu koja je manje zlo³⁸ (*Izā te'āreda mefsedetāni ru'ije e'azamuhuma dareren birtikābi ehaffihima*)

Prethodna tri pravila su istovjetnog značenja. Zbog toga se mogu tretirati kao jedno pravilo koje znači da u situaciji kada čovjek mora izabrati između dva zla, Šerijat mu nalaže da čini ono koje je manje izbjegavajući na taj način ono koje je veće. Osnovu za ova tri pravila možemo naći u izreci učenjaka: "Ko se suoči sa dva istovjetna belaja, uzet će koje hoće, a ako se razlikuju uzet će ono koje je lakše. To zbog toga što je činjenje harama zabranjeno osim u nuždi, a nema nužde u onome što je višak."³⁹

³⁵ Es-Sujūtī je izuzeo vjerovjesnika rekavši da bi on imao pravo sačuvati svoj život zbog općeg dobra. Vidi: Es-Sujūtī, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 86.

³⁶ Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Težu štetu treba odstraniti lakšom štetom." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 27).

³⁷ Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Između dva zla, treba birati manje zlo." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 29)

³⁸ Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Kada bi se dva zla snašla (sukobila), onda se treba upustiti u zlo, koje je manje, a gledat će se odstraniti, koje je veće." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 28) O pitanju sučeljavanja dobrog i lošeg i davanju prednosti jednom od njih Ibn Tejmijje govori u *Medžmū' fetāva* 28/129.

³⁹ Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 89.

Primjeri⁴⁰:

- a) Dozvoljeno je uzeti naknadu za dobra djela (*ta'āt*), kada se za to ukaže potreba, kao npr. za učenje ezana, vršenja imameta, podučavanja Kur'anu itd.
- b) Dozvoljeno je prešutjeti loša djela i ne suprotstaviti im se ukoliko bi suprotstavljanje rezultiralo većim zlom.
- c) Kada bi kokoš pojela vrijedan biser, vlasnik bisera bi imao pravo da kokoš kupi po normalnoj cijeni i izvadi biser.
- d) Kada bi čovjek na sebi imao ranu iz koje bi potekla krv⁴¹, pri činjenju sedžde klanjao bi naginjući se, jer je izostavljanje sedžde u njenom potpunom obliku manji prestup u odnosu na namaz bez abdesta.
- e) Dozvoljeno je preminuloj trudnici izvaditi nerođeno dijete ako postoji pretpostavka da će preživjeti.
- f) Dozvoljeno je dužnika prisiliti da vrati dospjeli dug u situaciji kada nema pravnog opravdanja za odugovlačenje njegova vraćanja.
- g) Dozvoljeno je prisiliti oca na izdržavanje maloljene djece i bogataše na izdržavanje rodbine u uzlaznoj i silaznoj liniji kada za tim postoji potreba.
- h) Kada bi goveče uvuklo glavu u ogradu i ne bi je moglo vratiti osim rušenjem dijela ograde, bilo bi dozvoljeno da se sruši, uz naknadu, od strane vlasnika govečeta.
- i) Dozvoljeno je muslimanu prešutjeti kada vidi da neko radi zlo ukoliko će suprotstavljanje uzrokovati veće zlo.
- j) Kada bi, zbog nedostatka odjeće, klanjaču bio otkriven dio tijela, koji je dužan pokriti, ako klanja stojeći, klanjač bi klanjao sjedeći jer je izostavljanje *kijāma* lakše u odnosu na klanjanje sa otkrivenim stidnim mjestom.
- k) Kada bi kupac zemlje na njoj izgradio kuću, a potom se pojavio pravi vlasnik, kupac bi imao pravo da je zadrži uz isplatu njene vrijednosti ukoliko je kuća skuplja od same zemlje. Ukoliko je obratno, tada vlasnik zemlje ima pravo na svoju zemlju uz plaćanje vrijednosti kuće kupcu koji ju je izgradio.

⁴⁰ Es-Sujūtī, *El-Eṣbāh ven-nezāir*, str. 87, Ibn Nudžejm, *El-Eṣbāh ven-nezāir*, str. 88-90, Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhu'l-kavā'id el-fikhijje*, str. 145-149, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/983-984.

⁴¹ Naravno, ovaj primjer važi za one koji smatraju da krv kvari abdest.

- 1) Kada bi se nekoj osobi zaprijetilo vatrenim oružjem na vrhu provalije, neki učenjaci kažu da takva osoba ima izbor, bilo da se strpi i bude ubijena, ili da se baci u provaliju i pogine. Smatram da je ispravno da uradi onako kako smatra da ima šansu da sačuva život uz napomenu da je čovjek dužan da svoj život brani.

5. U cilju otklanjanja opće štete podnosi se personalna pojedinačna šteta⁴² (*Jutehammelu ed-darar el-hāss li-def'i dararin ' āmm*)

Ovo pravilo izuzetno je značajno i ima široku primjenu u Šerijatu. Učenjaci su ga derivirali iz konsenzusa i šerijatskih tekstova. Ono je odraz općih ciljeva Šerijata u okviru kojih je i cilj postizanja općeg dobra (*el-masleha el-mursele*). Kao što nam je poznato islamski propisi imaju za cilj da zaštite vjeru, život, razum, potomstvo i imetak. Zbog toga, sve što to ugrožava ili narušava treba biti spriječeno i uklonjeno. Ukoliko se šteta ne može u cjelosti spriječiti ili ukloniti uklanja se i sprečava onoliko koliko se može. U situaciji kada imamo opću i pojedinačnu štetu, trpi se pojedinačna, ako je to jedini način da se spriječi opća, jer podrazumijeva se da je pojedinačna šteta manja u odnosu na opću.

Primjeri⁴³:

- a) Propisano je odsijecanje ruke kradljivcu, jer ta pojedinačna šteta manja je od opće štete koja se ogleda u otuđivanju imetaka i općoj nesigurnosti.
- b) Vlast određuje cijene robe koja služi za monopol na tržištu, jer šteta koju će pretrpjeti pojedinac manja je od opće štete koju proizvodi monopol.
- c) Da bi se spriječilo širenje požara dozvoljeno je porušiti zgrade i posjeći drveće. Ukoliko je to jedini način onda je to obaveza.

⁴² Ovo pravno pravilo prevedeno je u *Medželli* na sljedeći način: "Odobrvat će se trpljenje privatne štete pred javnom štetom." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10, pravilo br. 26)

⁴³ Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 87-88, Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 143-144, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/984.

- d) Kamenovanje i bičevanje propisani su da bi se zaštitila čast ljudi i njihovo potomstvo itd.
- e) Dužnost je spriječiti nestručnog ljekara, muftiju, arhitektu itd, da rade poslove za koje nisu stručni, pošto je u zabrani njima kao pojedincima manja šteta od opće koju mogu nanijeti svojim pogrešnim radom.

6. Otklanjanje štete preče je od pridobijanja koristi⁴⁴ (*Der'ul'mefāsidi evlā min dželbil-mesālihi*)

U većini slučajeva, kada se sučelje šteta i korist, preče je otkloniti štetu nego postići korist. To zbog toga što je insistiranje Šerijata na čuvanju od zabrana daleko veće u odnosu na insistiranje na postizanju dobra. Poslanik, s.a.v.s, veli: "Kada vam nešto naredim, uradite onoliko koliko možete, a kada vam zabranim, klonite se toga."⁴⁵ Naravno, izuzetak su situacije kada je šteta minorna a korist značajna, te se trpi minimalna šteta da bi se ostvarila značajna korist. U tom duhu imamo i pravna pravila koja kažu: "Kada se sučelje *halāl* i *harām*, ili ono što nešto čini dozvoljenim s onim što nešto čini zabranjenim, onome što zabranjuje daje se da nadvlada."⁴⁶ "Kada se sučelje *el-mani'* [razlog (zapreka) koji zahtijeva da se nešto ne čini] i *el-muktedī* [razlog (zahtjev) koji zahtijeva da se nešto čini] daje se prednost *el-māni'u*, osim ukoliko je *el-muktedī* važniji i veći."⁴⁷ Prema tome, kada se sučelje dva dokaza od kojih jedan upućuje na zabranu, a drugi na dozvolu, daje se prednost dokazu koji zabranjuje, jer ono što zabranjuje, na osnovu prethodnih pravila, ima prednost. U isto vrijeme, time se otklanja ono što je štetno, a otklanjanje štete ima prednost u odnosu na ostvarivanje koristi.

⁴⁴ Ovo pravno pravilo spominje se u *Medželli* na sljedeći način: "Bolje je odstranjivati zlo, nego pribavljati sebi korist." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 10. pravilo br. 30)

⁴⁵ En-Nesāī, *Sunen*, "Menāsikul-hadždž" br. 2572.

⁴⁶ Es-Sujūtī, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 105, Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 109.

⁴⁷ Ovo pravno pravilo spominje se u *Medželli* na sljedeći način: "Kada se sastane razlog, koji dopušta nešto učiniti, i zapreka, koja tome stoji na putu, dat će se prvenstvo zapreci." (Vidi: *Medželle i ahkjami šerije*, str. 12. pravilo br. 46)

Primjeri⁴⁸:

- a) Zabranjeno je trgovati opojnim drogama, alkoholom i cigaretama, iako se na tim proizvodima danas najbolje može profitirati. Zabrana je određena na osnovu činjenice da su ti proizvodi štetni po čovjeka, a otklanjanje štete preče je od pribavljanja koristi.
- b) Stanarima u soliteru nije dozvoljeno da rade u svojim stanovima, dakle u svom vlasništvu, nešto čime nanose štetu komšiji, makar u tome imali koristi.
- c) Zabranjeno je u urbanoj sredini držati stoku, ukoliko će smrad uznemiravati komšije.
- d) Pokuđeno je pretjerano izapirati usta i nos tokom posta, iako se njihovo dugotrajno izapiranje, kada se ne posti, preporučuje.
- e) Kada bi među djevojkama bila jedna rodica s kojom se mladić ne bi mogao oženiti bilo bi mu zabranjeno da se ženi s bilo kojom dok ne sazna s kojom mu je haram se oženiti.
- f) Kada bi se lovačkom keru u lovu pridružio ker koji nije dresiran, ulovljeno ne bi bilo dozvoljeno jesti.⁴⁹
- g) Zabranjeno je čovjeku da zajedničko vlasništvo koristi na način koji će štetiti njegovu ortaku, uprkos tome što bi lično imao korist, jer je otklanjanje štete preče.
- h) Zabranjeno je komšiji da ugrozi privatnost komšije, pa makar u tome bila za njega određena korist, jer je otklanjanje štete preče od pridobijanja koristi.
- i) Kada bi se žena bila dužna okupati, a ne bi imala mogućnosti da se sakrije od muškaraca, odgodila bi kupanje, jer je u njenom otkrivanju pred muškarcima velika šteta i fesad, otklanjanje fesada preče je od postizanja dobra.
- j) Kada bi ukrštanjem životinje, čije meso je dozvoljeno jesti i neke čije nije, nastala nova vrsta, po jačem mišljenju, njeno meso ne bi bilo dozvoljeno.

⁴⁸ Es-Sujūtī, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 105-108, Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ven-nezāir*, str. 90-91, *Medželle i ahkjami šerije*, str. 371, 373, 379, pravila br. 1192, 1200, 1212, Ahmed Ez-Zerqā, *Šerhul-kavā'id el-fikhijje*, str. 151-152, Mustafa Ez-Zerqā, *El-Medhal el-fikhī el-āmm*, 2/985.

⁴⁹ Vidi komentar hadisa koji govori o ovom pitanju: El-'Askalānī, *Fethul-Bārī*, "Kitābul-bujū" 4/1939.

- k) Kada bi se halal meso pomiješalo sa haram mesom, ne bi bilo dozvoljeno jesti bilo koje sve dok se ne ustanovi koje je halal.

Izuzeci iz ovog pravila:

- a) Kada bi čovjek znao da je većina imetka njegovog poslovnog partnera haram, ali ne bi znao koji je to dio, bilo bi mu dozvoljeno da s njim pravi biznis po jačem mišljenju sa dozom pokudenosti.
- b) Dozvoljeno je bez abdesta uzimati knjige u kojima ima kur'anskih ajeta, pa makar ih bilo više od ostalog teksta.
- c) Kada bi ranio pticu koju je dozvoljeno jesti i ona pala na zemlju, bilo bi je dozvoljeno jesti uprkos činjenici da postoji mogućnost da je umrla od pada, a ne od ranjavanja.
- d) Kada bi u velikom mjestu rodica se pomiješala sa drugim djevojkama, bilo bi mladiću dozvoljeno da se oženi makar ne znao koje je njegova rodica.

Zaključak

Na osnovu prethodne elaboracije općeg pravnog pravila "Nema (nanošenja) štete, niti uzvraćanja štetom" i sporednih pravila koja se mogu podvesti pod njega, može se jasno zaključiti da šerijatsko pravo stoji na čvrstim temeljima Objave, da šerijatski pravnik ima jasne smjernice kod rješavanja pojedinih pitanja, da šerijatska pravna pravila omogućavaju postizanje dobra i sprečavanje zla na najbolji mogući način, vodeći računa o pojedincu i zajednici i da Šerijat, u cjelini, omogućava ljudima da njegovom primjenom uvijek ostvare opće dobro, a to je jedan od njegovih prevashodnih ciljeva.

LITERATURA

1. El-'Askalānī, Šihabuddīn Ahmed ibn Hadžer: *Fethul-Bārī šerh Sahīhil-Buhārī*, Dārul-fikr, Bejrut.
2. Ibn Ebū Bekr, Dželaluddīn Abdurrahman: *El-Ešbāh ve-n-nezāir*, Dār el-Kutub el-İlmijje, Bejrut 1992.
3. El-Buhārī, Muhammed ibn Isma'īl: *Sahīh el-Buhārī*, el-Mekteba el-islāmijje, Istanbul 1979.
4. Ebū Dāvūd, Sulejmān ibn El-Eš'as Es-Sidžistānī: *Sunen*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.

5. Ed-Debbūsī, Abdullah ibn 'Umer: *Tesīs en-nazar ve usūl el-imām el-Kerhī*, Matbaat el-imam, Kairo.
6. El-Džurdžāni, Ali ibn Muhammed ibn Ali: *Kitāb et-ta'rifāt*, Dār el-kitāb el-arebī, Bejrut, Drugo izdanje 1996.
7. Ibnul-Esīr, Ebus-Se'ādāt Mubārek ibn Muhammed: *En-Nihāje fi garībil-hadīs*, Prvo izdanje, Matba'atu Isa El-Bābī El-Halebī, 1962, Egipat.
8. Ibn Hadždžadž, Ebu-l-Husejn Muslim: *Sahīh Muslim*, Riāset idārat el-buhus el-ilmijjeti ve-l-iftāi ve-d-da'veti ve-l-iršād, Rijad 1980.
9. Hajjat, Jusuf: *Lisān el-'arab el-muhīt*, Dār lisān el-'arab, Bejrut.
10. El-Hākīm En-Nejsābūrī, Ebū Abdullah Muhammed ibn Abdullah, *El-Mustedrek ales-sahihajn*, štampano u Bejrutu bez godine izdanja.
11. El-Hamevī, Ahmed ibn Muhammed: *Gamz el-ujūn ve-l-basāir ala el-ešbāh ve-n-nazāir*, Dar et-tibā'a el-'amīre, Istanbul 1290. H.
12. Ibn Hanbel, Ahmed ibn Hanbel: *El-Musned*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.
13. Ibn Mādždže, Muhammed ibn Jezīd El-Qazwīnī: *Sunen*, Elektronsko izdanje, Harf produkcija.
14. Ibn Nudžejm, Zejnuddīn ibn Ibrāhīm: *El-Ešbāh ve-n-nezāir*, Dār el-Kutub el-Ilmijje, Bejrut 1993.
15. Ibn En-Nedždžar, Teqijjuddīn Muhammed ibn Ahmed El-Fettūhī: *Šerhul-kevkebil-munīr*, Prvo izdanje, Merkezul-bahs el-ilmī, Džamiatul-Ummil-kurā, 1987.
16. *Zbornik radova nastavnika akademije*, 1/2003, izdavač IPA, Zenica, 2003.
17. Kajona Daniela A.: *Medželle i ahkjami šerije*, (Otomanski građanski zakon), Sarajevo 1906.
18. Qal'adži, Muhammed Revvās: *Mu'džemu lugati el-fuqahā*, Dār en-Nefāis, Bejrut, Prvo izdanje 1985.
19. Es-Sujūtī, Dželāluddīn Abdurrahmān ibn Ebū Bekr: *El-Ešbāh ve-n-nezāir*, Dār el-Kutub el-Ilmijje, Bejrut 1399 H.
20. Ibn Tejmijje, Ahmed ibn Tejmijje: *Medžmū'u fetāva*, bez godine i mjesta izdanja.

21. Ez-Zerqā, Ahmed ibn Muhammed: *Šerh el-qavā'id el-fiqhijje*, Dār el-garb el-islāmī, Prvo izdanje 1983.
22. Ez-Zerqā, Mustafa ibn Ahmed: *El-Medhal el-fiqhī el-āmm*, Dār el-Fikr, Matba'atu Tarbin, Damask 1968.
23. Ez-Zirikli, Hajrudin: *El-E'alam*, Dārul-ilm lil-melājīn, Bejrut, Jedanaesto izdanje, 1995.

القاعدة الشرعية الثانية: لا ضرر ولا ضرار خلاصة البحث

هذا البحث يلقي الضوء على واحدة من القواعد الفقهية الخمس. وقد بينا أصل هذه القاعدة وأدلتها الشرعية مع التركيز على الحديث الشريف بالمعنى نفسه، ثم أوردنا الأمثلة التطبيقية لتلك القاعدة. بعد بيان القاعدة العامة تم شرح القواعد الفرعية مع الأمثلة: "الضرر يدفع بقدر الإمكان" "الضرر يزال" "الضرر لا يزال بمثله" "الضرر الأشد يزال بالضرر الأخف" "يختار أهون الشرين وأخف الضررين" "إذا تعارض مفسدتان روعي أعظمهما ضررا بارتكاب أخفهما" "يحتمل الضرر الأخص لدفع ضرر عام" درء المفسدة أولى من جلب المصالح" وأنهينا البحث بالخلاصة التي ذكرنا فيها مشروعية القواعد الفقهية في الشريعة الإسلامية وأهميتها للمجتهد والمجتمع عموما لأن هدفها تحقيق المصلحة العامة للفرد والمجتمع.

**THE SECOND GENERAL SHARIA – LEGAL PRINCIPLE:
THERE IS NO INFLICTING OF HARM OR REPAYING
ONE BY INFLICTING HARM**

Summary

This paper sheds some light on one of the five general principles in sharia: “There is no inflicting of harm or repaying one by inflicting harm”, and the subordinate principles which are subsumed under it. The origin, the point of reference and the meaning of this principle is explained at the beginning with a special mention of the hadith with the same meaning, while the examples of this principle are presented at the end of this paper.

Following the explanation of the general principle, the subordinate principles are explained in detail along with examples: One eliminates harm as much as one is able to (Ed-Dareru yudfe’u bi-kadril-imbān), Harm is removed (Ed-Dareru lā yuzālu), Harm is not eliminated with identical harm (Ed-Dareru lā yuzālu bi mislihi), Greater harm is warded off with lesser harm (Ed-Dareru el-eshedu yuzālu bid-darer el-ehaff), Lesser evil and lesser harm is taken (Yuhtaru ehvenesh-sherreyni ev ehaffed-darereyn), When one is confronted with two bad things one endeavours to avoid the greater of the two evils by doing the lesser one (Izā te’āreda mefsedetāni ru’ije e’azamuhuma dareren birtikābi ehaffihima), In an attempt to eliminate general harm individual harm is endured (Yutehammelu ed-darer el-hāss li-def’i darerin ‘āmm), Eliminating harm is more important than acquiring gain (Der’ul’mefāsidi evlā min jelbil-mesālihi).

The paper concludes with an emphasis on the well-foundedness of the legal principles in sharia, their importance for the mujtehid and the community, especially when it’s considered that their aim is to make possible the attainment of common good for the individual, as well as for the community.